Psychology

- Tkachyshyna, 2010* – Tkachyshyna O. R. *Psykhologichni osnovy pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv. Profesiina pidhotovka praktychnoho psykhologa*. 2010. Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova. S. 63-72.
- Khilko, 2018* – S. Khilko *Psykhologichni umovy tolerantnosti do nevyznachenosti u maibutnikh psykhologiv: dys. ... kand. psykol. n. : 19.00.07/ I-t ped.os-ty i os-ty dor-kh NAPN Ukrainy*, Kyiv, 2018. 279 s.
- Psykhologiia samorozvytku..., 2016* – *Psykhologiia samorozvytku osobystosti / za red. N. V. Chepeliievoi, Ya. F. Andreievoi*. Chernivci – Kyiv, 2016. 284 s.
- Yatsenko, 2009* – Yatsenko T. S. *Art-terapevtychni tekhnologii v roboti psykhologa*. Kyiv : Marych, 2009. 68 s.

УДК 159.9]: 373.2.015.31:17.022.1(092)(091)

DOI 10.31470/2308-5126-2019-42-1-102-110

Любов Лохвицька,
кандидат педагогічних наук,
доцент, професор кафедри
психології і педагогіки дошкільної
освіти, заступник декана
соціоісторичного факультету з
наукової роботи ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет імені
Григорія Сковороди»

E-mail: lyuvaslo@ukr.net

ORCID 0000-0001-6852-5477

Катерина Константинова,
магістрантка спеціальності
«Дошкільна освіта»
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»

E-mail: konstantinovakata622@gmail.com

ORCID 0000-0002-6771-9250

Liubov Lokhvytska,
Ph.D. in Pedagogy,
Associate Professor, Professor
of the Department of Psychology
and Pedagogy of Preschool Education,
Deputy Dean for Scientific Work
Socio-Historical Faculty
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda State
Pedagogical University»

Kateryna Konstantinova,
Master of Specialty
«Preschool Education»
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi
Hryhorii Skovoroda
State Pedagogical University»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПОГЛЯДАХ С. РУСОВОЇ

У статті презентовано аналіз теоретико-методичних підвалин морального виховання дітей дошкільного віку через призму погляду видатної вченої, фундатора суспільного дошкільного виховання в Україні С. Русової. Розкрито основні психолого-педагогічні положення концепції С. Русової стосовно впливу виховання на моральний розвиток особистості в період дошкільного дитинства. Системний виклад здійснено на основі опрацювання першоджерел (педагогічних праць) С. Русової та наукового доробку сучасних вітчизняних дослідників, які вивчають її спадщину в контексті психологічних і педагогічних позицій. Доведено, що в поглядах С. Русової на моральне виховання дітей дошкільного віку чітко відстежується потреба зважати на вікові особливості вихованців, їхні індивідуальні риси. Зроблено висновки, що в спадщині С. Русової вирізняється особистісно орієнтований підхід до реалізації завдань

морального виховання дошкільників. Констатовано основні складники досліджуваного процесу, зокрема, формування моральних уявлень у дітей, розвиток моральних емоцій і почуттів, а також набуття навичок моральної поведінки, що були розкриті вченою. Проаналізовано схарактеризовані нею психологічні механізми та чинники, що сприяють формуванню моральної свідомості, а також педагогічні засоби: форми і методи морального виховання дітей. Доведено, що запропонований С. Русовою методичний інструментарій забезпечення морального виховання доречний для застосування і в сучасній практиці організації освітнього процесу закладів дошкільної освіти. Розкрито наукові постулати, висловлені С. Русовою, які не втрачають своєї актуальності й донині, про необхідність здійснення завдань морального виховання особистості в комплексі з іншими, оскільки цей процес є повсякчасним і сприяє накопиченню в дитини власного морального досвіду, що забезпечить її успішне входження в суспільство і швидку адаптацію в ньому. Переконливо обґрунтовано, що аналіз наукового доробку С. Русової в сенсі визначення психолого-педагогічних засад морального виховання дошкільників дає підстави зазначити прогресивність її ідей, що є безперечним фактом.

Ключові слова: моральне виховання дітей дошкільного віку, Софія Русова, психолого-педагогічні засади, індивідуальність дитини, особистісно орієнтований підхід, складники морального виховання, психологічні механізми, чинники морального виховання, методичний інструментарій, освітній процес.

The article presents the analysis of the theoretical and methodological foundations of preschool children's moral education in the light of the outstanding scholar's vision, the founder of social preschool education in Ukraine Sophia Rusova. The basic psychological and pedagogical provisions of the S. Rusova's concept concerning the influence of education on the pre-school children's moral development are revealed. The systematic presentation was made on the basis of the study of the S. Rusova's primary sources (pedagogical works) and the scientific work of contemporary home researchers who study her heritage in the context of psychological and pedagogical positions. It is proved that in the views of S. Rusova on the preschool children's moral upbringing, the necessity to take into account the peculiarities of the pupils and their individual features is clearly traced. The mentioned above, gives reasons to distinguish personally oriented approach to the realization of the moral education tasks in the Sofia Rusova's heritage. The main elements of the investigated process, in particular, are the formation of children's moral ideas, the moral emotions and feelings development, as well as the moral behavior acquisition, which deserve to be noted. She also characterized the psychological mechanisms and factors contributing to the moral consciousness formation, as well as pedagogical means: the forms and methods of children's moral education. The proposed Methodological Toolkit for providing moral education by S. Rusova is appropriate for the implementation into modern practice of the educational process organization for pre-school educational institutions. The scientific postulates expressed by S. Rusova about the necessity of realization the tasks of moral education of a person in complex with others, are actual today, as this process is continuous and promotes the accumulation of the child's own moral experience, which will ensure its successful entry into society and rapid adaptation in it. Thus, the analysis of the scientific work of Sophia Rusova in the sense of determining the psychological and pedagogical principles of preschoolers' moral education, gives reasons to note the progressiveness of her ideas, which is an indisputable fact.

Keywords: preschool children's moral education, Sophia Rusova, psychological and pedagogical bases, individuality of the child, personally oriented approach, components of moral education, psychological mechanisms, factors of moral education, methodical tools, educational process.

Постановка проблеми. Питання зростання рівня моральної вихованості молодого покоління, передусім, починаючи з періоду дошкільного дитинства, все частіше стало предметом обговорення як науковцями, так і практиками. Зазначене обумовлюється тим, що лише морально досконала особистість здатна до здійснення змін в українському суспільстві, яке прагне до втілення реформ задля євроінтеграції та

поліпшення якості життя загалом. Саме це потребує обґрунтування сучасних завдань морального виховання дітей, висвітлення прогресивних здобутків та технологій його здійснення. Оскільки зазначена проблема є нагальною для розв'язання на нинішньому етапі трансформації дошкільної освіти, то доречним видається з'ясування, яким чином моральне виховання розглядалося видатними українськими діячами і, зокрема, фундатором суспільного дошкільного виховання в Україні Софією Русовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок С. Русової був предметом дослідження низки вітчизняних учених, переважно в таких аспектах: участь у просвітительському русі в Україні (Г. Груць, 1999); особливості національно-громадянського виховання особистості (Н. Мирончук, 2009); морально-духовне виховання дошкільника (О. Отич, 2014); психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання (О. Пшеврацька, 2002); концепція дошкільного виховання (І. Улюкаєва, 2016); особливості здійснення сімейного виховання (В. Федяєва, 2008) та ін. [Груць, 1999; Мирончук, 2009; Отич, 2014; Пшеврацька, 2002; Улюкаєва, 2016; Федяєва, 2008]. Дослідниками вивчалось моральне виховання в контексті з іншими постулатами С. Русової. Однак прогнозуємо, що розлогий аналіз її праць, які стосуються виховання дітей дошкільного віку, «Дошкільне виховання» (1918), «У дитячому садку» (1919), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924) в рамках окресленої проблеми дозволить виявити психолого-педагогічні основи морального виховання, що вбачалися вченою [Русова, 1996: с. 34-201, 223-284].

Формулювання цілей статті. Публікація присвячена ретроспективному аналізу спадщини класика дошкільної освіти Софії Русової щодо з'ясування сутності еволюції морального виховання дітей, а також окресленню нею основних складників досліджуваного процесу, зокрема, формуванню моральних уявлень, розвитку моральних емоцій і почуттів, набуття навичок моральної поведінки. Схарактеризовані вченою психологічні механізми та чинники, що сприяють моральному розвитку в процесі виховання особистості дитини, а також методичний інструментарій реалізації завдань морального виховання дошкільника, їхня наукова виваженість стали метою нашого наукового пошуку в сенсі здійснення аргументованості зазначеного.

Виклад основного матеріалу. Переходимо до формулювання базових теоретико-методичних засадничих ідей фундатора українського дошкільного виховання Софії Русової (1856-1940) щодо сутності морального виховання дітей дошкільного віку та обґрунтування основних положень його реалізації у сьогоденній практиці організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Постулюючи результати дослідження Н. Курліщук (2016), зауважуємо, що С. Русова задля визначення сутності морального виховання схарактеризувала поняття моралі як «низку принципів, поглядів, уявлень, правил та оцінок, що

окреслюють певну норму поведінки вихованця як одну з форм суспільності людей» [Курлішук, 2016: с. 240-241].

На думку С. Русової, моральне виховання є процесом цілеспрямованого формування в дітей моральної свідомості й відповідної поведінки, а відтак – «вироблення характеру», що передбачає таку ціль: «бути добрим, чесним не лише прилюдно, поверхово, а бути наскрізь пройнятим своєю правдою і здійснити її активно в житті» [Русова, 1996: с. 142]. Це твердження засвідчує, що в поглядах педагога моральне виховання є складовою всебічного виховання особистості і, відповідно, не може бути штучно відокремленим від загальної канви виховного процесу. Головним у його реалізації С. Русова вбачала опору на індивідуальні особливості розвитку дитини, врахування її нахилів, бажань і почуттів, оскільки «воно має бути цілком індивідуальним, засоби його мають бути відповідними психічному і фізичному складу дитини» [Русова, 1996: с. 134]. За дослідженням Н. Тарапаки і А. Мартін (2015), які вивчали саме погляди С. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку, зазначене «повинно формувати індивідуальну моральну свідомість кожної дитини» [Тарапака, 2015: с. 137]. Звідси підкреслюємо, що засаднича мета морального виховання в спадщині вченої – це становлення моральної свідомості кожного вихованця на основі дотримання принципу природовідповідності. Окреслене доведено науковими результатами досліджень, що проведені колегами психологами і педагогами (І. Дяков, 2013; Н. Курлішук, 2016; О. Отич, 2014; Н. Тарапака і А. Мартін, 2015 та ін.) [Дяков, 2013; Курлішук, 2016; Отич, 2014; Тарапака, 2015].

Узагальнюючи перший постулат С. Русової, стверджуємо, що вчена обґрунтувала принцип вікової градації відповідно до особливостей розвитку дітей, що є важливим у реалізації завдань морального виховання. Вона зазначала на потребі починати виховний процес якомога раніше, але не хаотично, а в чіткій послідовності й планомірності, враховуючи індивідуальні риси особистості. Отже, можна вважати, що С. Русова відстоювала індивідуальний та особистісно орієнтований підходи в концепції морального виховання дошкільників. Суголосність із висловленим науковим твердженням має місце в дослідженні А. Січкара (2012), яка розглядала творчий доробок С. Русової на предмет визначення підходу в реалізації завдань морального виховання дошкільників [Січкара, 2012: с. 10]. Вона висловила наукову позицію щодо актуальності сформульованих ідей та рекомендацій С. Русової з огляду на сучасну практику дошкільної освіти, які є співзвучними з основними напрямками реформування освітньої галузі сьогодення.

Наступний постулат психолого-педагогічного підґрунтя морального виховання у спадщині С. Русової полягає в тому, що, окреслюючи завдання зазначеного процесу щодо його здійснення з дітьми дошкільного віку, вчена ставила перед вихователями низку вимог:

- збереження самоцінності особистості кожної дитини: «оригінальність кожної особи занадто коштовна річ – її треба берегти» [Русова, 1996: с. 224];

- надання їй допомоги в пошуку свого незалежного шляху до добра;

- стимулювання активності кожного вихованця, викликаючи «власне зусилля дитини, щоб досягнути можливої мету» [там само];

- привчання дитини до подолання інертності її духовно-моральних сил;

- формування вмінь обмірковування власних і чужих вчинків, «використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром» [там само];

- підтримка дитини у виявленні нею своїх кращих моральних якостей («добре серце і правдиве поведіння») у різних життєвих ситуаціях;

- утвердження в дитини віри в саму себе.

За концепцією С. Русової, усвідомлення понять добро і зло, правда і неправда кожна дитина має здійснити власними зусиллями, бо тільки власне розуміння дасть їй змогу, зростаючи, «бути завжди чесною до самої себе, незалежною від оцінних суджень довколишніх» [Русова, 1996: с. 142]. У цьому вбачаємо ще один постулат, сформульований С. Русовою, сутність якого – це визначення складників процесу морального виховання. Попередньо зазначена думка чітко окреслює когнітивний складник, що зводиться до накопичення дитиною моральних знань, розвитку моральних суджень, вміння здійснювати моральну оцінку та самооцінку в результаті засвоєння моральних норм і правил: «в розумі закладено закон, що координує, нормує почуття, емоції, нахили» [Русова, 1996: с. 223].

Стосовно емоційного складника, то він був схарактеризований ученою як тло, на якому будується весь уклад життєдіяльності дитини в середовищі навколишніх людей, де «повинен панувати щирий моральний настрій» [Русова, 1996: с. 224]. С. Русова зауважила, що в дітей необхідно розвивати моральні почуття «в напрямку добра і опанування своїх емоцій» [там само]. На думку великого педагога, саме тоді моральне виховання матиме свої плоди, коли в дітях буде розвинена «увага і співчуття до «состраждання», а ще краще і до «сорадованія», яке вимагає ще більшої сердечної чулості» (за С. Русовою), що означає культивування в дітей співпереживання, милосердя, звички до альтруїзму тощо [Русова, 1996: с. 141]. Такий доцільний синтез дає підстави постулювати наступну наукову позицію С. Русової: окреслення нею дотично до емоційного складника внутрішніх чинників морального виховання та окремих психологічних механізмів – «розвиток в доброму напрямі емоціональних нахилів» і вольових зусиль.

У концепції морального виховання С. Русової з емоційним складником тісно пов'язується поведінковий, що ґрунтується на розвитку

волі: «тверда воля – це головний чинник, що дає дитині змогу опанувати своїми емоціями» [Русова, 1996: с. 223]. Воля виступає фундаментальною основою у формуванні моральних дій і, як наслідок, – навичок моральної поведінки в соціумі. Щодо цього на підтвердження наводимо роздуми С. Русової: «яких навичок дитина набирається змалку, такий в неї складається характер. Без звичок неможливе виховання, і чим вони регулярніше закладаються, тим більш урегульовується поведінка дитини» (за нашим розумінням – моральне!) [там само]. Таким чином свідомо моральна поведінка формується в дитини вже в дошкільному віці, коли виникають зачатки морального самоконтролю і вона починає діяти на основі внутрішніх спонук, що виступають моральним обов'язком, а виконання норм стає мотивом її моральної поведінки.

Щодо використання методичного інструментарію, то вона радила застосовувати все, на чому базується «моральний вплив того оточення, серед якого живе дитина» [Русова, 1996: с. 136]. Це, передусім, словесні методи – переконання, читання творів українського фольклору з повчальним змістом (акцент на казку), обговорення моральних ситуацій; наочні – демонстрування фрагментів «морального життя»; практичні – вправляння дітей у виконанні завдань морального змісту, ігрові вправи, порозуміння, «зразок тих людей, кого любить дитина», заборона використовувати «кари або погрози» [Русова, 1996: с. 134, 224]. З нашого наукового погляду доречним буде застосування такого методичного інструментарію, що ґрунтується на ідеях видатної дошкільниці [Лохвицька, 2018: с. 22]. У схематизованому вигляді основні наукові позиції С. Русової на моральне виховання дітей дошкільного віку викладені на рис. 1.

Рис. 1. Психолого-педагогічні засади морального виховання дошкільників у поглядах С. Русової.

Завдяки організації виховного впливу на дитину в такий спосіб відбувається процес становлення моральної свідомості особистості. При цьому важливо, як зазначила педагог, особливу увагу приділяти вихованню волі, розвитку моральних почуттів і основ моральної поведінки. А тому, як зауважено в дослідженні І. Дякова (2013), науковий погляд якого ми приймаємо, головне завдання морального виховання дітей дошкільного віку С. Русова вбачала у розвитку «високих моральних почуттів шляхом безпосередньої участі їх у добрих і корисних справах, де й формуються відповідні моральні навички та стилі моральної поведінки, а також моральна свідомість, стійкі моральні переконання» [Дяков, 2013: с. 54]. Отже, моральне виховання в поглядах С. Русової має комплексний синергетизований характер, оскільки воно «не може провадитись якимось окремо: ним має бути пройняте все навчання, все життя» [Русова, 1996: с. 224].

Висновки. Узагальнюючи викладене, підсумовуємо, що С. Русовою, як фундатором суспільного дошкільного виховання в Україні, були закладені психолого-педагогічні підвалини морального виховання дітей дошкільного віку: розкрито вплив зазначеного процесу на моральний розвиток особистості в період дошкільного дитинства; доведено необхідність врахування вікових особливостей вихованців та їхніх індивідуальних рис. Ученою був окреслений особистісно орієнтований підхід до реалізації завдань морального виховання, визначені основні його складники: когнітивний, емоційний і поведінковий, сутність яких розкривається через формування моральних уявлень у дітей, розвиток моральних емоцій і почуттів, набуття ними навичок моральної поведінки. С. Русовою схарактеризовано деякі психологічні механізми та чинники, що сприяють формуванню моральної свідомості як головної мети морального виховання дошкільників. У спадщині видатного педагога передбачений і комплекс методичного інструментарію задля реалізації завдань морального виховання: основні форми, методи і засоби, що буде доречним для застосування і в сучасній практиці організації освітнього процесу закладів дошкільної освіти. Отже, ідеї С. Русової щодо забезпечення морального виховання дітей дошкільного віку не втрачають своєї актуальності й донині, а ті наукові постулати, що були нею висловлені, вирізняються прогресивністю та обґрунтованістю.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі вбачаємо в розробці методичного комплексу щодо здійснення психолого-педагогічного супроводу морального виховання дітей дошкільного віку на основі використання спадщини С. Русової.

ЛІТЕРАТУРА

Груць, 1999 – Груць Г. М. С. Русова і просвітительський рух в Україні : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль: Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка, 1999. 14 с.

- Дяков, 2013 – Дяков І. В. Проблеми морального виховання у творчій спадщині Софії Русової. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 23. С. 46-54.
- Курлішчук, 2016 – Курлішчук Н. Ідеї морального виховання у творчій спадщині Софії Русової. Матеріали І Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. «*Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*», присвяченій 160-річчю від дня народження С. Русової (25 лютого 2016 р., м. Івано-Франківськ, Україна) / за заг. ред. Т. К. Завгородньої. Івано-Франківськ, 2016. С. 239-243.
- Лохвицька, 2018 – Лохвицька Л. Моральне виховання: погляди класиків і практика сьогодення. *Дошкільне виховання*. 2018. № 12. С. 20-22.
- Мирончук, 2009 – Мирончук Н. М. Софія Русова про роль школи у національно-громадянському вихованні особистості. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. № 4. С. 142-145.
- Отич, 2014 – Отич О. Використання педагогічної спадщини Софії Русової в морально-духовному вихованні дошкільника. *Естетика і етика педагогічної дії*. Київ–Полтава, 2014. № 7. С. 53-60.
- Пшєврацька, 2002 – Пшєврацька О. В. Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С.Ф. Русової : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Київ: Київський міжрегіональний ін-т удосконалення учителів ім. Бориса Грінченка, 2002. 190 с.
- Русова, 1996 – Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта, 1996. 304 с.
- Січкара, 2012 – Січкара А. Софія Русова, Ксенія Масвська: ідеї діяльнісного підходу до морального виховання. *Дошкільне виховання*. 2012. № 12. С. 10-12.
- Тарапака, 2015 – Тарапака Н., Мартін А. Погляди С. Ф. Русової на проблеми морального виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка* / ред. кол.: В. В. Радул, В. А. Кушнір та ін. Серія : Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. Вип. 140. С. 136-140.
- Улюкаєва, 2016 – Улюкаєва І. Г. Концепція дошкільного виховання Софії Русової. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Бердянськ: ФО-П Ткачук О. В., 2016. Вип. 1. С. 266-273.
- Федяєва, 2008 – Федяєва В. Л. Сімейне виховання в науковій концепції освіти і виховання підростаючого покоління Софії Русової. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць / редкол.: Є. С. Барбіна, В. Л. Федяєва, В. В. Кузьменко та ін. Херсон : ХДУ, 2008. Вип. 48. С. 14-21.
- Савченко, 2008 – Савченко О. Я. Особистісно орієнтоване навчання. *Енциклопедія освіти* / Академія пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 626-627.

REFERENCES

- Hruts, 1999 – Hruts H. M. S. Rusova i prosvitytelskyi rukh v Ukraini : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Ternopil: Ternopilskyi derzh. pedahohichniy un-t im. Volodymyra Hnatiuka, 1999. 14 s.
- Diakov, 2013 – Diakov I. V. Problemy moralnoho vykhovannia u tvorchii spadshchyni Sofii Rusovoi. *Naukovi zapysky. Seriiia «Psykhologhiia i pedahohika»*. Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2013. Vyp. 23. S. 46-54.
- Kurlishchuk, 2016 – Kurlishchuk N. Idei moralnoho vykhovannia u tvorchii spadshchyni Sofii Rusovoi. Materialy I Vseukrainskoi nauk.-prakt. internet-konf. «*Pedahohichna personalistyka: teoriia, istoriia, osvitiia praktyka*», prysviachenii 160-richchiaiui vid dnia narodzhennia S. Rusovoi (25 liutoho 2016 r., m. Ivano-Frankivsk, Ukraina) / za zah. red. T. K. Zavhorodnoi. Ivano-Frankivsk, 2016. S. 239-243.
- Lokhvyska, 2018 – Lokhvyska L. Moralne vykhovannia: pohliady klasykiv i praktyka sohodennia. *Doshkilne vykhovannia*. 2018. № 12. S. 20-22.
- Myronchuk, 2009 – Myronchuk N. M. Sofiia Rusova pro rol shkoly u natsionalno-hromadianskomu vykhovanni osobystosti. *Naukovi zapysky. Seriiia «Psykhologo-pedahohichni nauky»*

- (Nizhynskyi derzhavnyi universytet imeni Mykoly Hoholia) / za zah. red. prof. Ye. I. Kovalenko. Nizhn : Vyd-vo NDU im. M. Hoholia, 2009. № 4. S. 142-145.
- Otych, 2014 – Otych O. Vykorystannia pedahohichnoi spadshchyny Sofii Rusovoi v moralno-dukhovnomu vykhovanni doshkilnyka. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*. Kyiv–Poltava, 2014. № 7. S. 53-60.
- Pshevratska, 2002 – Pshevratska O. V. Psykholoho-pedahohichni zasady orhanizatsii suspilnoho doshkilnoho vykhovannia v pratsiakh S. F. Rusovoi : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.08. Kyivskyi mizhrehionalnyi in-t udoskonalennia uchyteliv im. Borysa Hrinchenka. Kyiv : Kyivskyi mizhrehionalnyi in-t udoskonalennia uchyteliv im. Borysa Hrinchenka, 2002. 190 s.
- Rusova, 1996 – Rusova S. Vybrani pedahohichni tvory. Kyiv : Osvita, 1996. 304 s.
- Sichkar, 2012 – Sichkar A. Sofiia Rusova, Kseniia Maievska: idei diialnisnoho pidkhotu do moralnoho vykhovannia. *Doshkilne vykhovannia*. 2012. № 12. S. 10-12.
- Tarapaka, 2015 – Tarapaka N., Martin A. Pohliady S. F. Rusovoi na problemy moralnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka* / red. kol.: V. V. Radul, V. A. Kushnir ta in. Seriia: Pedahohichni nauky. Kirovohrad : RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2015. Vyp. 140. S. 136-140.
- Uliukaieva, 2016 – Uliukaieva I. H. Kontseptsii doshkilnoho vykhovannia Sofii Rusovoi. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky*: zb. nauk. prats. Berdiansk : FO-P Tkachuk O. V., 2016. Vyp. 1. S. 266-273.
- Fediaieva, 2008 – Fediaieva V. L. Simeine vykhovannia v naukovi kontseptsii osvity i vykhovannia pidrostaichoho pokolinnia Sofii Rusovoi. *Pedahohichni nauky*: zb. nauk. prats / redkol.: Ye. S. Barbina, V. L. Fediaieva, V. V. Kuzmenko ta in. Kherson : KhDU, 2008. Vyp. 48. S. 14-21.
- Savchenko, 2008 – Savchenko O. Ya. Osobystisno oriientovane navchannia. *Entsyklopediia osvity* / Akademiia ped. nauk Ukrainy; hol. red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, 2008. S. 626-627.

УДК 159.96+316.64+004.2

DOI 10.31470/2308-5126-2019-42-1-110-119

Вікторія Назаревич,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри вікової та
педагогічної психології Рівненського
державного гуманітарного
університету

Victoria Nazarevich,
PhD (Psychology),
Associate of the Department of Age
and Pedagogical Psychology
of «Rivne State University
of Humanities»

E-mail: nazarevich.art@gmail.com

ORCID 0000-0002-0111-7070

ВИЗНАЧЕННЯ ОСТРАКІЗМУ В СИСТЕМІ НАУКОВИХ ПОНЯТЬ

У статті висвітлено особливості поняття ostrakizmu як різновиду соціальної ізоляції. Встановлено, що група, яка піддається ostrakizmu, стає більш згуртованою, але саме соціальне відчуження є однією з причин актів насильства, антигуманної і насильницької поведінки, спричиняє деструктивне формування суспільних мотивів самовираження. Проаналізовано усвідомлення особою акту неприйняття її іншими, що стає причиною виникнення мотивів: підвищення бажання соціальних зв'язків – соціально-направлені мотиви; гнівні, асоціальні спонукання – злість, дія відповідно до агресивних намірів; уникнення повторного виключення – відхід від соціальних контактів. Здійснено спробу аналізу індивідуальних і ситуативних чинників, які впливають на особливості реакцій індивіда, а також психологічних характеристик осіб, що переживають ситуацію суспільної неприналежності. Висвітлено особливості рефлексивних реакцій і відповідей індивіда на ostrakizm, роль соціального статусу, самооцінки особистості,